

*О.О. Сердюк,
канд. соціол. наук*

*Olexii O. Serdyuk,
Ph.D. in Sociology*

ДИНАМІКА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОЛЯ НАРКОТИЗМУ: 10 РОКІВ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

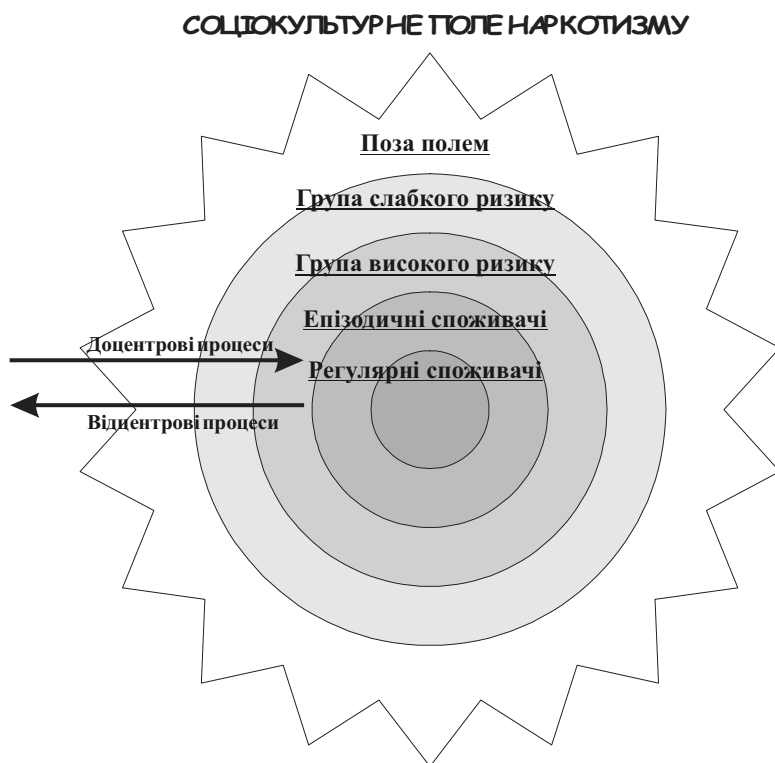
Abstract. A review of the dynamics of the socio-cultural field of narcotism as a result of 10-year observations in the Kharkiv region is given, and a theoretical model of the socio-cultural field of narcotism is presented. The dynamics of different groups of regular and episodic drug users is estimated, and the high and low risks of addiction are analyzed. It is concluded that various groups of drug users in the Kharkiv region experience the quantitative stabilization and the qualitative transformation.

Серед проблем, актуальність яких для українського суспільства не зменшується, особливе місце посідає проблема поширення нелегальних наркотиків. Останнім часом соціологи посилили увагу до проблем наркоманії, але вона зосереджена, в основному, на часткових питаннях [1]. В Україні з 1990-х рр. проводяться регулярні дослідження молодіжного наркотизму. Соціологічному аналізу наркотизму присвячені роботи харківських соціологів В.О. Соболева, І.П. Руценка, А.М. Поступного, Ю.О. Свеженцевої, одеських – В.М. Подшивалкіної, Т.Г. Каменської, Н.В. Левинського, М.А. Мирошніченко, київських – О.М. Балакіревої, О.О. Яременка і ряду ін. Однак дотепер теоретичні основи аналізу цієї проблеми залишаються все ще недостатньо розробленими.

Емпіричну основу нашого дослідження становить «Моніторинг поширення наркотиків серед молоді м. Харкова», здійснюваний соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологічні виміри за даною методикою здійснювалися в 1995, 1997, 1999, 2001, 2004 і 2005 роках [3, 4, 7].

Ми ставимо перед собою мету – розглянути динаміку поширення наркотизму за допомогою парадигми динамічного соціального поля, ідею якого в соціології розвивали П. Бурдьє, П. Сорокін та ін. Для реалізації поставленої мети ми пропонуємо використовувати модель соціокультурного поля наркотизму [2]. Вона дозволяє нам розглядати наркотизм як соціокультурне поле взаємодій, де відбуваються постійні процеси структурації, організації і реорганізації, групування і перегрупування. Ці процеси мають два вектори: доцентровий (залучення у вживання наркотиків), за яким відбувається розширення поля, і відцентровий, за яким кількість акторів поля зменшується. У ньому утворюю-

ються комплекси і сплетення соціальних відносин, ідей, норм і правил, дій і інтересів. Це міжособистісне поле взаємодій можна представити у вигляді моделі (рис. 1).

Рис. 1. Модель соціокультурного поля наркотизму

Соціокультурне поле наркотизму неоднорідне: воно складається із соціальних груп, різновіддалених від його «центра» — групи регулярних споживачів наркотиків і інших адиктивних речовин, групи епізодичних споживачів, групи високого ризику і групи слабого ризику залучення до споживання адиктивних речовин.

Група, що становить центр, ядро поля наркотизму, складається з **регулярних споживачів** адиктивних речовин. Поведінка цих осіб характеризується високим ступенем залежності, повністю підпорядкована пошуку і вживанню наркотичних речовин. Вони є безпосередніми носіями субкультури наркотизму.

Однак їхня загальна кількість, за даними моніторингу (табл. 1), а також інших досліджень і загальної наркологічної статистики, в останні роки стабілізувалося і навіть має тенденцію до зменшення [5, 6].

Таблиця 1

Розподіл позитивних відповідей на запитання «Чи доводилося Вам пробувати «смак» наркотиків?» та об'єктивної оцінки проб будь-яких наркотиків, %

	1995 р.	1997 р.	1999 р.	2001 р.	2005 р.
Так	22,0	26,6	31,4	29,8	20,2
Об'єктивно пробували	22	33	47	41	38

Якщо глянути на частоту проб найбільш поширеної адиктивної речовини – канабісу (табл. 2), то видно, що кількість регулярних споживачів усе-таки, незважаючи на їх малий відсоток (1,7%), росте, як і кількість тих, хто робить одиничні проби і потім узагалі не повертається до вживання препаратів конопель. А кількість епізодичних споживачів знижується.

Таблиця 2

Частота проб канабісу: порівняльні дані

	Пробував 1–2 рази	Пробував кілька разів	Вживав більше 10 разів, але не регулярно	Вживаю регулярно
1999 р.	9,3	17,9	9,7	1,0
2001 р.	9,9	19,4	8,9	1,4
2005 р.	13,7	9,6	4,8	1,7

До групи, найбільш близької до «центру» поля наркотизму, входять **епізодичні споживачі** адиктивних речовин, вони також є носіями субкультури наркотизму, але їхня поведінка поки що не цілком залежить від адиктивних речовин, вони ще соціалізовані, і про їх причетність до споживання адиктивних речовин знає тільки їхнє найближче оточення.

Як показало наше дослідження, стабілізація і деяке зниження споживання наркотиків останнім часом відбувається за рахунок зменшення саме цієї групи. Однак зафіксований усе-таки незначний ріст споживання стимуляторів (кокаїн, амфетаміни, ефект, екстазі) і т. зв. психоделіків (ЛСД, гриби, кетамін). Це група т. зв. «клубних» наркотиків, що вживаються на вечірках і дискотеках.

Що ж стосується споживання алкоголю, то його зараз вживає 86,3% молодих харків'ян (табл. 3.), що дещо більше, ніж у 2001 р., – 71,3%. Збільшення кількості споживачів алкоголю відбулося за рахунок тих, хто вживає його епізодично, – 1–2 або декілька разів, у той час як відсоток тих, хто вживає алкоголь часто або регулярно, зріс зовсім незначно.

Таблиця 3

Частота вживання алкоголю в 2001 і 2005 р. (% до тих, що відповіли)

	Пробували усього	Пробував 1–2 рази	Пробував кілька разів	Вживав більше 10 разів, але не регулярно	Вживаю регулярно
2001 р.	71,3	1,4	11,9	48,0	10,0
2005 р.	86,3	7,6	18,8	50,0	9,9

Як показало опитування, на даний момент відсоток юнаків, які споживають алкоголь, менший, ніж дівчат (84,9% і 87,5% відповідно). Крім того, серед юнаків менша кількість, ніж серед дівчат, вживає алкоголь, але більш регулярно, а серед дівчат – більший відсоток, ніж серед юнаків, вживає алкоголь, але менш регулярно.

Змінилася і структура споживаних молоддю спиртних напоїв. Значно зменшилася середня кількість споживання пива і міцних напоїв, і дещо зросла кількість споживаного сухого вина і шампанського. Крім того, звертає на себе увагу доволі висока кількість споживаних молоддю слабоалкогольних коктейлів.

Тютюнопаління залишається досить поширеною формою адиктивної поведінки. Якщо порівнювати загальну ситуацію з попередніми роками, то ми спостерігаємо певний ріст споживачів тютюнових виробів. Так, у 1999 р. курило 59,2% молодих харків'ян, у 2001 р. – 64,3%, а в 2005 р. – 66,4%.

Якщо простежити взаємозв'язок споживання наркотиків зі споживанням алкоголю і тютюнопалінням, виявляється, що молоді харків'яни, котрі пробували наркотики, споживають у 3 рази більше міцних спиртних напоїв, у 2,6 разу більше пива, у 2 рази більше кріпленого вина, в 1,6 разу більше сухого вина й у 1,2 разу більше слабоалкогольних коктейлів, ніж молоді харків'яни, котрі наркотиків не пробували. Вони також значно більше і частіше курять.

Група високого ризику – це найближче соціальне оточення епізодичних та регулярних споживачів адиктивних речовин. У нашому дослідженні це т. зв. «ближнє коло», це родичі наркомана, його близькі друзі, а також особи, що втягуються в ситуації споживання адиктивних речовин, мають зустрічі з розповсюджувачами наркотиків, але не вживали. За даними моніторингу, відбувається зменшення цієї групи серед молоді (табл. 4).

Таблиця 4

Вживання наркотиків у соціальному оточенні респондентів

	1995 р.	1997 р.	1999 р.	2001 р.	2005 р.
Є споживач наркотиків серед близьких людей	28,3	32,8	26,2	28,0	17,2
Не входять до кола людей, близьких до особи, що вживає наркотики, але знайомі з нею	59,1	62,1	68,7	68,5	54,6
Бачили людину в стані наркотичного сп'яніння	64,8	73,3	78,9	79,4	72,2

Вживання наркотиків іншими в присутності респондента, звичайно, є чинником, що провокує перші проби. Залучення до нарковживання, за нашими даними, відбувається головним чином через тиск із боку групи друзів, однокласників або «випадкових зустрічних». Тут також спостерігається негативна динаміка (табл. 5).

Крім того, в тісні соціальні зв'язки з агентами наркотизму вступають їхні шкільні вчителі, психологи, медики, що є суб'єктами профілактики і лікування залежності, а також співробітники правоохоронних органів.

Таблиця 5

Вживання наркотиків у присутності респондента, % позитивних відповідей

	1995 р.	1997 р.	1999 р.	2001 р.	2005 р.
Чи вживали у Вашій присутності наркотики?	52,3	54,0	55,7	51,6	43,5
Чи пропонували Вам приєднатися?	42,5	51,4	62,1	62,0	48,8

До групи високого ризику варто віднести і суб'єктів нелегального обігу наркотиків. Усього з продавцями наркотиків у 2005 р. зустрічалося 22% респондентів, тоді як у 2001 р. – 31,4%, а в 1999 р. – 30%. Можна говорити про зниження контактів молоді із суб'єктами нелегального обігу наркотиків. Якщо говорити про ініціацію, то домінує позиція випадкової зустрічі (35,5%). Друге місце посідає ініціатива друзів (23,7%). Така картина практично не відрізняється від процентних розподілів 1999 і 2001 рр.

До групи **слабкого ризику** входять особи з «далекого кола», які просто бачили наркомана або знають його через своїх знайомих, тобто дотичні із субкультурою наркоманства опосередковано. За цією групою знаходяться кінцеві межі поля наркотизму, тобто соціальні групи «поза полем».

Говорячи про групу слабкого ризику, можна відзначити такі тенденції:

- безумовний ріст частоти звертання до всіх джерел інформації про наркотики;
- домінуючим джерелом інформації про наркотики протягом останніх років є засоби масової інформації;
- стрімко зросла і домінує в даний момент, поряд зі ЗМІ, значущість інформації про наркотики, одержуваної від друзів, у компанії.

Однак останнім часом усе-таки спостерігається зниження значимості таких джерел інформації, як друзі, компанії, знайомі споживачі наркотиків. Підвищується значення таких інформаційних джерел, як публікації ЗМІ, спеціальна література, інтернет-ресурси.

Поширеність елементів наркотичної субкультури в молодіжному середовищі характеризується розширенням доступу до інформації про наркотики і збільшенням соціальної дистанції між загалом молоді і споживачами наркотиків. Більшість молодих харків'ян схильні вважати, що наркокультура не має нічого спільного з молодіжною культурою. Однак серед осіб, що пробували наркотики, значно більший відсоток молодих людей, що схиляються до позитивної оцінки наркокультури.

Більшість респондентів знайомі з «наркоманським» жаргоном тією чи іншою мірою, але не є його носіями. Молоді харків'яни переважно оцінюють вживання наркотиків як «не модне», однак чим «легший» наркотик, тим більший відсоток оцінюючих його вживання як «модне» або наближене до цього, також зростає відсоток молодих людей, які «вагаються» у своїх оцінках.

Позитивним моментом є негативне ставлення молодих харків'ян до споживачів наркотиків, а також існування у свідомості молоді «негативного стерео-

типу» споживача наркотиків. Серед молодих харків'ян формується тенденція до збільшення соціальної дистанції з наркоманами, прагнення обмежити контакти зі споживачами наркотиків, спілкування з ними. Також звертає на себе увагу звуження припустимих меж споживання алкоголю і наркотиків.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що поширення наркотизму супроводжується експансивним розширенням його соціокультурного поля і «зануренням» у нього суб'єктів. Чим більше втягує поле суб'єктів, тим воно ширше. Причому його ріст забезпечується не тільки збільшенням кількості власне споживачів наркотиків, але й збільшенням чисельності соціальних груп і осіб, взаємодіючих з ними. Чим більше людей потрапляє в ситуацію вживання наркотиків, тим більша ймовірність, що в них виникне інтерес і бажання самим їх спробувати, і частина з них так і робить. Але доцентрові процеси не тільки ведуть до зростання чисельності агентів наркотизму. Вони обумовлюють відповідні відцентрові процеси, що, у свою чергу, призводять до збільшення чисельності агентів протидії наркотизму, його лікування і профілактики. Усе це спричиняє ріст поля наркотизму загалом. Цей парадокс ставить перед нами питання: де ж межі поширення наркотизму в сучасному суспільстві? У підсумку ми лише фіксуємо його зростання, але не можемо відповісти на запитання коли, на якій межі це зростання припиниться. Незважаючи на спроби вчених передбачити умови настання для наркотизму «порогу насичення», це питання залишається в сучасній науці відкритим.

У даний час ми спостерігаємо якщо не зниження, то **кількісну стабілізацію і якісну трансформацію** соціокультурного поля наркотизму. Зросла кількість агентів профілактики, головним чином за рахунок появи великої кількості громадських організацій, що займаються попередженням наркотизму. Досить стабільною залишається кількість агентів протидії наркотизмові – цією діяльністю займаються переважно правоохоронні органи. Трансформується структура суб'єктів наркобізнесу і незаконного обігу наркотиків. Незначно зросла група регулярних споживачів наркотиків. Зменшується група епізодичних споживачів наркотиків, однак росте кількість тих, хто здійснює одиничні проби. Зменшується «група високого ризику». Збільшується «група слабкого ризику» за рахунок розширення доступу до інформації про наркотики. Зменшується вплив наркотичної субкультури за рахунок зміцнення «негативного стереотипу» споживача наркотиків у суспільній свідомості.

Ці висновки свідчать про актуальність загальнонаціонального вивчення динаміки соціокультурного поля наркотизму. Це дозволить вивчити механізм його поширення більш детально і виробити обґрунтовану стратегію його профілактики на державному рівні.

-
1. *Сердюк О.О.* Еволюція соціологічних поглядів на наркотизм // Український соціум. – 2005. – № 2–3 (7–8). – С. 68–78.
  2. *Сердюк О. О.* Наркотизм як соціальне явище: його тенденції та напрямки профілактики. – Автореф. дис. ... канд. соціол. наук. – Харків, 2003. – 20 с.

3. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. В.А. Соболева и доц. И.П. Рущенко— Харьков: Торсинг, 2000.
4. Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты : Кол. монография: Итог. материалы междунар. проекта / Сост. И.П. Рущенко. — Харьков: Финарт, 2002.
5. *Линський І. В., Голубчиков М. В., Мінко О. І. та ін.* Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні: Щоріч. аналіт. огляд. — Харків, 2005. — Вип. 2. — 31 с.
6. *Линский И. В., Минко А. И., Первомайский Э. Б.* Актуальные тенденции распространения зависимости от психоактивных веществ в Украине // Наркология. — 2005. — № 4. — С. 12–17.
7. *Соболев В. А., Рущенко И. П., Сердюк А. А., Белоусов Ю. Л.* Отчёт по результатам исследования проблем незаконного употребления наркотических веществ среди молодёжи г. Харькова [Электрон. ресурс] // Новости харьковской психиатрии. — Харьков, 2006. — Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/books/report>